

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Сокол Мар'яни Олегівни «Система педагогічних понять в історії розвитку педагогічної науки (XIX–XX ст.)», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

У сучасній освіті важливого значення набуває формування понятійно-категорійного апарату наукового пізнання та постає необхідність дослідження сутності його складових як чинника розвитку педагогічної науки. Становлення будь-якої наукової галузі передбачає обов'язкове використання накопичених у минулому знань з метою нових наукових обґрунтувань. Вивчення термінологічної спадщини понятійної системи педагогіки дає змогу виявити закономірності розвитку базових понять, виділити загальне, особливе й часткове.

Історичний аспект вивчення системи педагогічних понять, як один із найбільш значущих, досі залишається недостатньо структурованим і не однозначно трактується в науково-педагогічному обігу, в той час як повноцінне дослідження понятійно-категорійного апарату в цілому або його окремих компонентів неможливе без вивчення історії їх становлення. Відтак, однозначне та коректне визначення сутності дефініцій та результатів аналізу системи понять є актуальною і водночас теоретично важливою проблемою для історії педагогіки.

У сучасному історико-педагогічному дискурсі наукової спільноти важливість базових педагогічних понять перебуває у центрі уваги. Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю вирішити ряд проблем понятійної системи, які постають перед сучасною теорією та практикою. Серед них такі: багатозначність педагогічних термінів, запозичення іншомовних термінів, введення в науковий обіг неологізмів, які у подальшому стануть базовими термінологічними категоріями, зважаючи, а інколи і не зважаючи на закономірності розвитку педагогічної науки і практики тощо.

Необхідність вивчення системи основних педагогічних понять зумовлена зростанням ролі понятійно-категорійного апарату в науково-педагогічних

дослідженнях. Цей процес тісно пов'язаний з еволюцією міжнародних понятійних елементів педагогіки, концептуалізацією, переосмисленням чи наповненням новими смислами, прагненням до інтеграції національних термінологічних систем. З огляду на це, а також за відсутності цілісного історико-педагогічного дослідження з окресленої проблеми, актуальність дисертаційної роботи М. О. Сокол «Система педагогічних понять в історії розвитку педагогічної науки (XIX–XX ст.)» не викликає сумнівів. Наголосимо, що подібну думку переконливо обґрунтовує і сама дослідниця, аргументуючи актуальність обраної теми наявними в суспільному житті й у вітчизняній педагогічній теорії і практиці суперечностями. Відтак, вважаємо рецензоване дисертаційне дослідження своєчасним і корисним в умовах реформування освітньої галузі України та модернізації підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти.

Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідницьких робіт кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в межах комплексної наукової теми «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644). Тему затверджено на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол від 29. 05. 2015 р. № 5) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол від 23. 06. 2015 р. № 5).

На нашу думку, дисертантка на основі детального аналізу обраної теми розробила логічну структуру дисертації, що уможливило консеквентність викладу її змісту. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (652 найменування, із них 104 – іноземними мовами), додатків і за структурою відповідає сучасним вимогам до дисертації докторського рівня. Загальний обсяг дисертації – 545 сторінок, обсяг основного тексту – 393 сторінки. Робота містить 15 таблиць і 1 рисунок. Зміст кожного розділу відповідає меті та завданням дослідження, а

підсумками є логічно побудовані наукові висновки. Інформативними є порівняльні таблиці змісту базових педагогічних понять (всього 15 таблиць), які презентують допоміжний матеріал, необхідний для точності і повноти сприйняття окремих положень дисертації.

М. О. Сокол на науковому рівні визначила мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження; чітко окреслила використання обраних методів наукового пошуку: евристично-бібліографічний, історичний, історико-генетичний, біографічний, контент-аналіз, метод теоретичного аналізу та синтезу, історико-компаративістський, метод періодизації, експертний з урахуванням специфіки історико-педагогічних довідок. Відтак, методологічні засади дослідження сумнівів не викликають.

Досягнення поставленої мети спонукало Мар'яну Олегівну виявити, вивчити й проаналізувати значну кількість науково-довідкових джерел, а також документи та матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Державному архіві Тернопільської області, Державних архівах міст Львів, Дрогобич і Краків.

Наукова інтерпретація матеріалів архівних джерел, енциклопедій, словників, науково-довідкової літератури, інших джерельних баз є достатньо аргументованою. Глибоке усвідомлення проблеми дослідження дозволили здобувачці достатньо коректно визначити науковий апарат розвідки, що уможливило оптимальне визначення загальної стратегії наукового пошуку.

Науковий апарат здобувачки сформульовано чітко, ґрунтовно та виважено. Його взаємоузгодженість і вмотивованість підтверджують змістове наповнення аналізованого понятійно-категорійного апарату. Одержанню вірогідних результатів також сприяло застосування відповідного наукового інструментарію, який доповнюється з удаю підібраними автором методами наукового пізнання. Звичайно, що такий вибір був зумовлений поставленою метою та відповідав завданням, які розв'язуються дисертанткою, що відповідно дало змогу здійснити комплексний всебічний аналіз предмета дослідження.

До найбільш суттєвих результатів дослідження, що мають наукову новизну, можна віднести такі: цілісно висвітлену сутність і зміст базових педагогічних понять; розроблену періодизацію розвитку понятійно-категорійного апарату педагогіки у хронологічних межах дослідження; виявлені й охарактеризовані чинники, що зумовили особливості тлумачення педагогічних понять означеного періоду; здійснену спробу прогнозування формування педагогічного понятійно-категорійного апарату в сучасних умовах та ін.

До беззаперечних дослідницьких досягнень здобувачки відносимо насамперед ґрунтовне визначення системи педагогічних понять як наукової проблеми завдяки ретроспективному аналізу становлення і розвитку основних понять до початку ХІХ ст. Авторка аналізує провідні тенденції їх впровадження у цей період та доводить існування системи базових педагогічних понять, робить висновки (с. 96) про те, що нечітке або неоднозначне розуміння понять інколи призводить до неправильних підсумків і дій, які впливають на результати освітнього процесу. Водночас порівняльний аналіз теоретичних підходів українських і зарубіжних педагогів щодо становлення понятійно-категорійного апарату, зроблений автором, засвідчив різноаспектність поглядів учених щодо трактування того чи іншого педагогічного поняття. Завдяки історико-педагогічному підходу М. О. Сокол виокремлює витoki певних особливостей понятійно-категорійного апарату педагогічної науки, визначає ступінь впливу на нього суспільних і соціокультурних чинників, характерних тенденцій, напрямів і закономірностей цього процесу та розкриває критерії класифікації системи базових педагогічних понять. У другому розділі, присвяченому вивченню теоретичних концептів періодизації системи базових понять у педагогічній науці, на засадах аналізу теоретичних підходів, викладених в історико-педагогічних розвідках вітчизняних і закордонних учених, для розуміння проблеми понятійно-категорійного апарату педагогіки здобувачкою розкрито характеристики, складові та детермінанти понятійної системи педагогіки, проаналізовано еволюцію сутності і змісту базових

педагогічних понять, запропоновано власну періодизацію розвитку педагогічних понять. Такий поділ здійснено з урахуванням психологічних, лінгвістичних, історико-педагогічних та інших чинників (с. 136-137 дисертації). Широко представлений матеріал у третьому розділі, присвяченому методологічним проблемам розвитку системи основних понять у педагогіці ХХ століття, аналізу закономірностей розвитку педагогічних понять у різних країнах, де дослідниця практично наголошує на тому, що частина іншомовних понять запозичувалися у науково-педагогічну термінологію без глибокого осмислення їх суті, деякі вчені використовували іншомовні поняття, надаючи їм іншого, власного змісту тощо. Одержані результати дають підстави стверджувати, що поставлені завдання дисертаційної роботи автором виконані.

Продовженням логіки дослідження понятійно-категорійного апарату є виокремлення, відповідно до третього завдання, закономірностей розвитку системи понять у педагогічній науці ХІХ–ХХ ст. Характеризуючи цей процес, дисертантка слушно стверджує, що кожна наука має загальні та специфічні закономірності розвитку. Окрім того, вона розглядає закономірність як відносні відкриті зв'язки між явищами, вивчення яких дозволяє окреслити, пояснити причини існування речей чи явищ і в той само час прогнозувати розвиток подій. У контексті роботи особливе значення мала перша частина філософських визначень – відкриті і відносно стійкі зв'язки, оскільки педагогічні категорії постійно уточнюються, проте водночас базові розуміння залишаються сталими. Аналізуючи систему базових педагогічних понять М. О. Сокол виокремила такі закономірності: хаотичність, взаємопроникнення, заміна одних понять іншими, запозичення, механічне перенесення понять з однієї галузі науки в іншу, уточнення їх змісту, довільне тлумачення, витіснення одних понять іншими тощо. На основі детального аналізу оригінальних матеріалів здобувачкою доведено, що понятійно-категорійний апарат достатньо оперативно реагує на найменші зрушення в розвитку суспільства і науки. Відтак, зміни в понятійній системі вказують на оновлення наукового знання.

На особливу увагу у контексті досліджуваної проблеми заслуговує, ґрунтовний, науково виважений дослідницею аналіз теоретичних засад періодизації розвитку системи базових педагогічних понять. У результаті всебічного вивчення проблеми автор дисертації констатувала, що одним із головних чинників еволюції сутності і змісту педагогічних понять стали конкретно-історичні вимоги суспільства на певному етапі його розвитку. Ставлення до людини як до суб'єкта, врахування індивідуальних особливостей, спрямованість на розвиток особистісних характеристик поступово ставали визначальними для національних освітніх систем. Завдання по впровадженню чіткої класифікації і однозначного тлумачення педагогічних понять постало у XIX ст. і розв'язувалось упродовж XX ст., тому в цей період було прийнято низку рішень щодо їх уніфікації і, як наслідок, публікація значної кількості науково-довідкових педагогічних та енциклопедичних праць, що в подальшому посприяло вдосконаленню змісту педагогічних понять у процесі розбудови незалежної української держави.

Принципові підходи та перші наукові висновки, зроблені у дослідженні, практично вплинули на всю логіку визначення характеристик періодів розвитку та становлення понятійної педагогічної системи. Аналіз різноманітних наукових джерел (філософських, психологічних, історичних, мовознавчих, лінгвістичних та педагогічних) дали змогу дисертантці запропонувати шість етапів розвитку та становлення системи базових понять у педагогіці: етнопедагогічний, християнський, філософський, філологічно-педагогічний, науково-педагогічний, інтеграційно-компаративістський. Таку періодизацію здійснено з урахуванням ступеня наявності та наукової розробленості основних складових понятійно-категорійного апарату того чи іншого періоду. Поділяємо точку зору М. О. Сокол про те, що у кожному наступному періоді розвитку використано елементи попередніх педагогічних систем, а кожному з етапів властиві домінування певного педагогічного поняття, притаманні особливості становлення та розвитку його складників.

Заслуговує на увагу сучасних педагогів використаний у дисертації глибинний підхід до розгляду теоретико-методичних напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених у тлумаченні понятійно-категорійного апарату, особливо у формуванні визначень чи інших понять, у поясненні їх сутності тощо. Згідно з результатами дисертаційного дослідження у тріаді «людина–індивід–особистість» найдавнішим є поняття «людина». Звідси у дефініціях цього конститuenta у працях педагогів XIX – поч. XX ст. налічується 22 складові (час природи, створіння Боже, раса на землі, має розум, характер, душу, волю, совість, моральні цінності, здатність до розвитку, саморозвитку, освіти, праці, навчання тощо). Проблема індивідуальності стає актуальною на зламі XIX – XX ст., а поняття «особистість» притаманне зарубіжній педагогіці другої половини XX ст. Натомість у вітчизняній педагогіці у період незалежності починає домінувати така характерна ознака як «формування», що запозичена з технічних наук, це слово *a priori* передбачало керованість усіма процесами. Позаяк на початку 90-х XX ст. у понятті «виховання» поступово починає переважати така характерна ознака як «розвиток». Щодо терміну «освіта», то він починає активно використовуватись з початку XIX ст., коли в Російській імперії створені Міністерство народної освіти і відповідна система народних шкіл. Водночас дисертантка стверджує, що генезис розв’язання проблеми періодизації системи базових педагогічних понять проходить кілька стадій, тобто щаблів розвитку того чи іншого педагогічного процесу, що характеризується якісними змінами, не завжди пов’язаними часовими межами, які, крім суто науково-педагогічних засад, зумовлені фактами появи, зародження, формування, становлення понятійно-категорійного апарату. Якісні зміни педагогічної думки на різних етапах відбуваються у певний час і мають ознаки завершеності процесу, тобто, на наш погляд, стадії розв’язання проблеми систематизації понять у педагогіці можна визначити часовими рамками і поєднати з періодами розвитку педагогічної думки.

На нашу думку, вагомими науковими досягненнями дисертаційного дослідження М. О. Сокол є положення, ідеї, обґрунтування і висновки,

сформульовані за результатами аналізу достатньо широкої і значущої джерельної бази, що охоплює найважливіші наукові дослідження та архівні матеріали з окресленої проблеми, а також апробований авторський спецкурс «Система педагогічних понять» для аспірантів і магістрантів, що впроваджені в освітній процес восьми ЗВО України. Власне, вони і підтверджують наукову новизну одержаних результатів та визначають їх практичну цінність.

Одержані результати наукової розвідки також сприятимуть впорядкуванню понятійно-категорійного апарату при виконанні педагогічних досліджень теоретичного і прикладного характеру та зможуть стати орієнтиром для перекладачів при роботі з текстами педагогічного характеру. Крім того, матеріали роботи є корисними науковцям, аспірантам, викладачам, іншим працівникам освітньої сфери.

Дисертація ґрунтується на багатій джерельній базі, в якій досліджувана проблема висвітлюється під кутом зору різних галузей науки, що створює передумови для системного розкриття теми та засвідчує грамотне використання міждисциплінарного підходу. Зауважимо, що дисертаційна робота характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, демонструє культуру наукового мислення, уміння дисертантки за допомогою застосування комплексу методів дослідження порушувати і розв'язувати наукові завдання, аргументовано та переконливо викладати матеріал.

Структура дисертаційної роботи є виваженою та логічною: від розгляду системи основних понять як педагогічної проблеми до висвітлення становлення та розвитку системи базових педагогічних понять впродовж хронологічних меж дослідження і до обґрунтування проблеми систематизації педагогічних понять у сучасній педагогічній науці.

Зміст автореферату повною мірою відображає основні положення дисертаційної роботи. Загалом текст дисертації та автореферату написані коректно; заслуговують на увагу культура викладу дисертаційного матеріалу, дотримання наукової етики, стиль та загальна грамотність роботи.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, повністю викладені в опублікованих працях автора та оприлюднені на науково-практичних конференціях різного рівня.

Наведене вище дає підстави стверджувати, що одержані наукові результати, які виносяться на захист, є особистим досягненням здобувачки, мають високий рівень достовірності, свідчать про її наукову й професійну зрілість і заслуговують високої оцінки.

Водночас, оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження М. О. Сокол позитивно, вважаємо за необхідне відзначити ряд дискусійних положень та висловити певні побажання:

1. Ключовим у дисертації є понятійна система педагогічної науки, однак у тексті зустрічаються різні дефініції, такі як система основних (базових) педагогічних понять, понятійно-категорійний педагогічний апарат та інші. Видається, варто було б уніфікувати вжиток або ж виокремити сам термін «система педагогічних понять».

2. Оскільки в одному із розділів роботи йдеться про тлумачення педагогічних понять (термінів) впродовж XIX – XX століть, то, на нашу думку, при розробці цього матеріалу потрібно було б більше уваги звернути на герменевтичні особливості – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, юридичних, історичних і релігійних текстів.

3. У п'яти розділах дисертації з різною інтенсивністю і глибиною розкрито основні тенденції розвитку понятійної системи, однак, на нашу думку, варто було б більш лаконічно викласти ці трансформаційні процеси або розмістити у додатках узагальнюючу таблицю-схему понятійно-категорійного апарату на зразок Додатку А із зазначенням ключових ідей, основних концепцій, педагогів-практиків тощо, а в тексті дисертації акцентувати увагу лише на ті аспекти, що стосуються досліджуваного феномена.

4. У підрозділі 3.1, що присвячений дослідженню закономірностей розвитку системи понять у педагогічній науці зарубіжних країн, вивчено і

розкрито достатньою мірою закономірності функціонування понятійної системи, проте у висновках не зроблено чіткого узагальнення щодо них.

5. Поняття «людина-індивід-особистість» авторка розглядає як основу, базове підґрунтя системи педагогічної термінології. І в тексті дисертації, і у висновках їм приділено значну увагу. Однак авторкою не виокремлено критерії власне такого підходу до визначення цієї тріади як пріоритету. Так, у підрозділі 3.1 «Закономірності розвитку системи понять у педагогіці зарубіжних країн» автор зазначає, що аналіз франкомовних енциклопедичних видань доводить можливість глибше розкрити поняття тріади «*un homme – un individu – une personne*», проте не розглядає пари психолого-педагогічних термінів і їх тлумачення – «*un individu – une idividualité*»; «*une personne – une personnalité*».

Висновок. Висловлені міркування мають дискусійний характер і в цілому не знижують значущості, актуальності та ґрунтового наукового рівня дисертаційної роботи Сокол Мар'яни Олегівни на тему «Система педагогічних понять в історії розвитку педагогічної науки (XIX–XX ст.)», яка є цілком завершеним, самостійним науковим дослідженням важливої історико-педагогічної проблеми. За своєю науковою новизною, важливістю одержаних результатів, їх практичним і теоретичним значенням, обґрунтованістю і достовірністю, а також цінністю сформульованих положень і висновків дисертаційне дослідження відповідає вимогам п. 9, п. 10, п. 12, п. 13 та п. 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а його автор – Сокол Мар'яна Олегівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук,
професор, декан факультету
романської філології КНЛУ

